

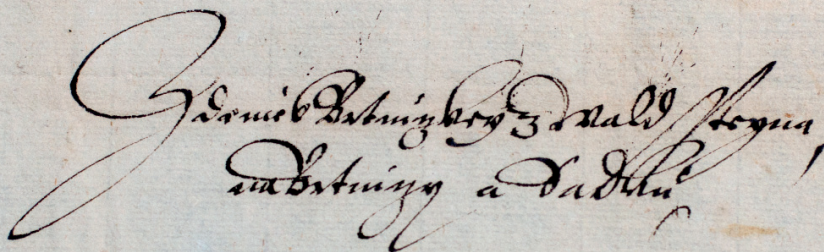
Zdeněk Brtnický z Valdštejna

Portrét renesančního
šlechtice a vzdělance

Martin Hemelík

Zdeněk Brtnický z Valdštejna
(Portrét renesančního šlechtice a vzdělance)

A handwritten signature in dark ink on aged, slightly textured paper. The signature is written in a cursive script. The first line reads 'Zdeněk Brtnický z Valdštejna', and the second line reads 'na Brtnici a Sadku'. The ink is dark, and the paper shows some minor discoloration and wear.

**Podpis urozeného pána Zdeňka Brtnického,
barona z Valdštejna,
pána na Brtnici, Moravských Budějovicích a Sadku
(Ungersbergu).**

(Fotokopie pořízena s laskavým svolením SOkA Jihlava, z listiny
dochované v Archivu města Jihlavy do roku 1848, Zlomky starých
registratur.)

Martin Hemelík

Zdeněk Brtnický z Valdštejna

(Portrét renesančního šlechtice a vzdělance)

Vydáno při příležitosti nedávného 390. výročí úmrtí urozeného pána Zdeňka Brtnického, barona z Valdštejna.

© Martin Hemelík 2014

© akad. malíř Vladimír Netolička 2011
(První kresebný návrh obálky.)

© Jan Svoboda, AMAPRINT

© Vysoká škola polytechnická Jihlava 2014

Poděkování:

Autor touto cestou děkuje panu PhDr. Ing. Vladimíru Kyprému, Ph.D. a paní Mgr. Petře Cilové za přepečlivé pročtení rukopisu, korekce nej-různějších pochybení a veškeré poznámky a připomínky k textu.

Pár slov úvodem

Zásluhou vstřícnosti a pochopení vedení Vysoké školy polytechnické Jihlava, které poskytlo potřebné finanční prostředky, dostává se případnému čtenáři do rukou další, v pořadí již šestý svazek ediční řady IGLAVIA DOCTA, jejímž hlavním cílem a posláním je poskytnout široké studentské i obecné veřejnosti základní informace o vynikajících postavách jihlavské minulosti (stejně jako nedávné současnosti), které se tak či onak zapsaly do kulturních dějin metropole Vysočiny a jejichž osudy mohou být pro současnost nejen poučné, ale také inspirující.

V předkládaném svazku se vracíme opět hlouběji do minulosti k postavě, kterou vázala s Jihlavou mnohá pouta – osobnosti pana Zdeňka Brtnického z Valdštejna. Ač jeho sídlem byl brtnický zámek a jeho majetkem byla panství Brtnice, Moravské Budějovice a Sádek (Ungersberg), přesto býval s představenými města často v kontaktu a v Jihlavě mnohdy pobýval, protože na jejím náměstí vlastnil dům.¹

Něco takového by samo o sobě nebylo důvodem k tomu, aby jeho postava byla zařazena do okruhu těch, kteří před-

¹ V souvislosti se sestavováním této drobné monografie se autorovi nepodařilo zjistit, který dům brtnický pán vlastnil. Nicméně je to vhodné námět pro bádání v městském archivu vzhledem k tomu, že by tak bylo možno identifikovat místo, na němž by mohla být umístěna pamětní deska připomínající tuto významnou osobnost moravských dějin.

stavovali „Jihlavu učenou“ (IGLAVIA DOCTA). Podstatnějším důvodem je okolnost, že Zdeněk Brtnický, baron z Valdštejna, patřil, podobně jako další osobnosti, které již byly v rámci ediční řady představeny, k absolventům vyšší jihlavské latinské školy, což bylo zárukou vysoké míry jeho humanisticky orientované vzdělanosti, jež si pak doplnil studiem na dalších vzdělávacích institucích v zahraničí.

S historií Jihlavy je tak či onak spojeno také působení pana Zdeňka Brtnického z Valdštejna v direktoriu moravských stavů v letech 1619 – 1620. A konec konců i smutný konec života tohoto vzdělaného šlechtice byl do jisté míry spojen s Jihlavou, neboť ve svém domě na jihlavském náměstí byl zatčen, internován a posléze odtud převezen na brněnský Špilberk, kde ve vězení v krutých podmínkách zemřel.

Jeho osudy, tolik příznačné pro mnohé české a moravské šlechtice a tak úzce spjaté s rozhodujícími historickými událostmi v Českém království a Markrabství moravském na počátku 17. století, tedy rozhodně stojí za to, aby byly v rámci ediční řady IGLAVIA DOCTA zachyceny. Přímé posouzení jejich významu ponecháme na čtenáři samotném.

Martin Hemelík
editor řady

**Zdeněk Brtnický z Valdštejna
(1581 – 1623)**

Základní charakteristika osobnosti Zdeňka Brtnického z Valdštejna

Charakterizovat stručně a jednoduše osobnost brtnického pána Zdeňka IV. z Valdštejna² není vůbec snadný úkol, ba dokonce by bylo možno konstatovat, že taková jednoduchá charakteristika není téměř možná.

Zkusme jen naznačit problematičnost takového pokusu:

Byl to nejen typický feudál své doby, příslušník jedné z po-
bočných větví starobylého českého šlechtického rodu Vald-
štejnů, jeden z nejzámožnějších šlechticů v Markrabství
moravském, výborný hospodář spravující pečlivě svá panství
a politicky vysoce aktivní představitel seskupení moravské pro-
testantské šlechty, ale také vzdělanec, který svou orientací in-
tegrálně náležel do širokého proudu českého a moravského
protestantského humanismu, člověk výborně ovládající hu-
manistickou latinu, mající velice vřelý vztah ke vzdělanosti
a kultuře jako takové, milovník divadla a podporovatel „lite-
rátského bratrstva“, sám literárně činný. Jeho cestovatelský
deník, v němž zachytil podstatnou část svého kavalírského pu-
tování Evropou a jehož originál se dochoval v Apoštolské kni-
hovně ve Vatikánu³, představuje jednu z unikátních literárních

² Ono pořadové číslo za jménem brtnického pána značí, že se mezi pány brtnického panství v mužské linii rodu Valdštejnů vyskytovalo v přede-
šlých staletích jméno Zdeněk poměrně často a ten, kterému budeme vě-
novat svou pozornost, byl v pořadí čtvrtý.

památek českého a moravského protestantského humanismu, resp. žánrově velice široce pojímané tzv. bratrské či protestantské historiografie.

Na druhé straně v důsledku své politické orientace a angažovanosti byl Zdeněk Brtnický také osobností, která byla záhy po nešťastné bitvě na Bílé Hoře perzekvována, ba dokonce odsouzena ke ztrátě majetku a hrdla a ve svých čtyřiceti letech uvržena do temného špilberského vězení, kde nakonec po mnoha marných pokusech o propuštění umírá.

Už pouze z tohoto stručného naznačení charakteru osobnosti Zdenka Brtnického z Valdštejna vyplývá, že se v každém případě jedná o jednu z nejpozoruhodnějších postav spojených s historií jihlavské vyšší latinské humanistické školy. Tím více je překvapujícím faktem, že doposud byla této osobnosti brtnického pána věnovaná pramalá, nebo téměř vůbec žádná pozornost.

Rozhlédneme-li se po odborné či alespoň popularizující literatuře české provenience, nalezneme vlastně jen dvě studie a jednu krátkou portrétní črtu, které jsou věnovány této postavě. V tak skromném počtu prací se jistě zračí ona nepochopitelně malá pozornost.

³ Podrobně se budeme cestovatelskému deníku věnovat později.

První ze studií je pojednání Františka Marka, se kterým se má možnost případný čtenář seznámit v 5. svazku ediční řady IGLAVIA DOCTA, kde bylo otištěno.⁴

Autorem druhé, nepříliš rozsáhlé a některými chybnými údaji se vyznačující odborné stati je historik Josef Polišenský.⁵

Krátká portrétní črta pochází ze série portrétů osobností jihlavského regionu, jejichž autory byli J. Bílý, J. Tausch a Z. Jaroš.⁶

Přirozeně je Zdeněk Brtnický z Valdštejna jako autor cestovatelského deníku zmiňován také v mnoha literárně historických pracích, případně se jeho postava a osudy s ní spjaté objevují ve studiích týkajících se historie moravského stavovského povstání. Rovněž regionální historici, již zpracovávali či zpracovávají jihlavskou historii, nebo historii brtnického zámku a panství, popřípadě panství Moravské Budějovice a Sádek (Ungersberg) a obcí náležejících na tato

⁴ Marek, F.: Williama Shakespeare a jihlavská divadelní tradice: O prvním Čechu, který viděl divadlo Globe, in: *František Marek (Studie, texty, básně)*, ed. M. Hemelík, ed. řada IGLAVIA DOCTA, sv. 5, VŠPJ Jihlava 2013, str. 65 – 79.

⁵ Polišenský, J.: Život a smrt Zdenka Brtnického z Valdštejna – přítele škol a umění, in: *Studia Comeniana et historica*, XII, 24(1982), str. 37 – 44.

⁶ Zdeněk Brtnický z Valdštejna – český politik., in: Bílý, J., Tausch, J., Jaroš, Z.: Zastavení v proudu času (Osobnosti, jež se zrodily nebo pracovaly v regionu jihlavského okresu.), příloha listu *Jiskra*, květen – srpen 1984, str. 21 – 25.

panství, samozřejmě této významné postavě z hlediska svých zájmů a cílů věnují širší pozornost. Přesto se to nezdá být dostatečné. Osobnost brtnického pána rozhodně nemá pouze regionální význam.

V každém případě je patrné, že charakteristiku osobnosti Zdeňka Brtnického z Valdštejna a jejího kulturně historického významu je třeba náležitě stanovit, prozkoumat a zhodnotit alespoň ve třech rovinách:

- předně z hlediska jeho působení v rámci hnutí moravských protestantských stavů, jeho role ve stavovském povstání, jeho činnosti za vlády „zimního krále“ Fridricha Falckého, jeho kontaktů a vazeb na čelné představitele stavovského odboje proti habsburskému panovnickému dvoru atd.;
- dále z hlediska jeho postavení příslušníka prastarého pan-ského rodu, velice zámožného šlechtice hospodařícího na výnosných západomoravských panstvích;
- konečně pak z hlediska jeho vztahu ke školství, vzdělanosti, kultuře a umění, jeho vlastní literární činnosti a tedy i přínosu do širokého proudu českého a moravského protestantského humanismu.

Jistě, řada počinů, byť třeba jen dílčích, už na tomto poli byla vykonána. Bylo by však vhodné toto úsilí co nejvíce rozvinout a koncentrovat, aby se této výrazné osobnosti dostalo pozornosti, kterou si bezesporu zaslouží.

Další svazek ediční řady IGLAVIA DOCTA si neklade a ani nemůže klást tak vysoké cíle. K hlubšímu, důkladnějšímu a detailnějšímu poznání životních osudů Zdeňka Brtnického z Valdštejna bude zapotřebí usilovné práce archivářů, historiků, literárních historiků a řady dalších odborníků při studiu všech dostupných pramenů a zdrojů informací.

Tato drobná črta věnovaná životu a dílu Zdeňka Brtnického z Valdštejna má cíl daleko skromnější – představit přístupnou formou široké veřejnosti tuto osobnost, poukázat na její význam a případně inspirovat současné i budoucí odborníky k dalšímu studiu. Ostatně v tomto směru zcela integrálně zapadá do celé koncepce ediční řady IGLAVIA DOCTA.

Život Zdeňka Brtnického z Valdštejna

Pán na Brtnici, Moravských Budějovicích a Sádku (Ungersbergu) pocházel z tzv. lomické větve rodu Valdštejnů. Na samotném počátku historie tohoto českého šlechtického rodu nalézáme pana Zdeňka (+1304), syna boleslavského purkrabího Jaroslava z Hruštic. Sám Zdeněk již používal přídomku „z Valdštejna“.

Z moravské větve valdštejnského rodu se postupně stal jeden z nejvýznamnějších moravských šlechtických rodů. Někdy kolem roku 1400 (resp. před rokem 1413⁷) získali Valdštejnové panství Brtnice, byť nejprve byl jejich sídlem hrad Rokštejn. Brtnický hrad založil před rokem 1436 Zdeněk z Valdštejna. (K roku 1444 se už píše o brtnickém hradu.)⁸

Rod Brtnických z Valdštejna postupně nabýval mezi moravskou šlechtou na vážnosti a významu. Postupem času z něho pocházela řada hejtmanů Markrabství moravského, například Zdeňkův praděd rovněž Zdeněk III. Brtnický z Valdštejna (+1561), Zdeňkův otec Jindřich z Valdštejna (+1589) a Zdeňkův strýc Hynek Brtnický z Valdštejna (+1596).

Po smrti Zdeňkova děda Hynka Brtnického z Valdštejna byl rodový majetek rozdělen mezi jeho tři syny (čtvrtý syn Václav zemřel v raném věku) Hynka, Jana a Jindřicha tak, že nej-

⁷ Samek, B.: *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, Academia, Praha 1994, str. 255.

⁸ Tamtéž, str. 256.

významnější část – hrad a panství Brtnice – zdědil Hynek Brtnický z Valdštejna, syn Jan panství Moravské Budějovice a Stará Říše, kdežto Jindřichovi připadla tvrz a panství Sádek (Ungersberg) s vesnicemi Kojetice, Rokytnice nad Rokytnou a Loukovice.

Jindřich pojal za manželku Zuzanu Heltovou z Kementu pocházející z rodu, který vlastnil panství Velké Meziříčí.⁹ Z tohoto manželství se 12. května 1581 narodil syn Zdeněk, jehož životní osudy chceme sledovat.¹⁰

V útlém dětství bylo o Zdeňka dobře postaráno. (Jeho vychovatelem byl Adam Ropalus z Ryfmburka.) Své první školní vzdělání snad nabýval v městské škole ve Velkém Meziříčí,¹¹

⁹ Paní Zuzana Heltová z Kementu byla dcerou Zikmunda Helta z Kementu, majitele meziříčského panství a místokancléře království českého, humanitně vzdělaného mecenáše knihtisku a reformátora meziříčské latinské školy. (Viz Švindl, M.: *1401-1723 Velká Mezeříč Františka Ignáce Konteka (Městská kronika barokní Moravy)*, Sursum 2004, str. 83-84.)

¹⁰ J. Polišenský ve své stati uvádí, že se syn Zdeněk narodil manželům Jindřichovi a Zuzaně někdy mezi lety 1575 – 1580. (Polišenský, J.: cit. dílo, str. 38). Naproti tomu v *Rukověti humanistického básnictví* je již uvedeno přesné datum 12. května 1581 (*Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, sv.5, Academia, Praha 1982, str. 438). Tento údaj se opírá o záznam v Zdeňkově cestovatelském deníku, kde je zaznamenáno, že 12. května 1601 oslavil budoucí brtnický pán ve Veroně své 20. narozeniny. (*Dějiny Brtnice a připojených obcí*, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně ve spolupráci s MNV v Brtnici, Brno 1988. str. 131, pozn. č. 100)

¹¹ Tuto zmínku uvádí ve své stati J. Polišenský (cit. dílo, str. 38). Zdá se však, že je to pouhá domněnka, neboť zde není uveden žádný zdroj této informace.

kterou nedlouho předtím pomáhal reformovat meziříčskému pánu Zikmundu Heltovi z Kementu Zdeňkův strýc Hynek Brtnický z Valdštejna.

Zajímavou otázkou zůstává, kdo nejvíce ovlivnil první roky institucionálního vzdělávání mladého Zdeňka Brtnického. J. Polišenský ve své stati spekuluje o tom, že vliv měla především vzdálená příbuzná Kateřina z Valdštejna, výrazná osobnost mezi moravskými šlechtičkami té doby a sestra velice významného příslušníka české šlechty Adama ml. z Valdštejna, s nímž se později Zdeněk Brtnický rovněž stýkal, ba dokonce ho přivítal i na své první svatbě.¹²

Jejím prvním manželem byl Smil Osovský z Doubravice, pán na Třebíči a významná postava veřejného života na Moravě ve druhé polovině 16. století. Po jeho smrti (v únoru 1613) spravovala Kateřina Osovská z Valdštejna třebíčské panství sama. V roce 1614 se provdala za vůbec nejvýznamnějšího představitele moravské šlechty té doby Karla st. ze Žerotína (byla jeho v pořadí čtvrtou manželkou¹³), který se tak stal velmi vzdáleným příbuzným Zdeňka Brtnického.

¹² *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1603*, ed. P. Mat'a, M. Koldinská, Argo, Praha 1997, str. 351.

¹³ Pro úplnost uveďme, že i Žerotínova třetí manželka byla z rodu Valdštejnů. Byla to Kateřina Anna z Valdštejna, sestra proslulého vojevůdce třicetileté války Albrechta z Valdštejna. Jejich manželství však netrvalo ani jeden rok, neboť churavějící Kateřina Anna záhy (v roce 1605) zemřela. (Liška, D.: *Tři osudem stíhaná manželství Karla st. ze Žerotína*, in: *Jižní Morava* 34, 1998, str. 43 – 45.

Přirozeně, že v té době byly příbuzenské vztahy velice pečlivě udržovány, a to často i přes výrazné konfesijní rozdíly.¹⁴ Není tedy vyloučeno, že na výchovu a vzdělání mohla mít vzdálená sestřenice určitý vliv. J. Polišenský¹⁵ upozorňuje na to, že také Adama ml. z Valdštejna nazýval Zdeněk Brtnický ve svých dopisech z posledních měsíců svého života „strejcem, otcem.“¹⁶ Tyto blízké vztahy jsou však spíše záležitostí dospělého věku brtnického pána.

Pravděpodobnější jsou úvahy F. Marka¹⁷ či autorů výše zmíněného miniportrétu¹⁸ o tom, že velký vliv měl Karel st. ze Žerotína, který na přelomu 16. a 17. století představoval mezi moravskými protestantskými šlechtickými kruhy, do kterých integrálně náleželi Brtničtí z Valdštejna, vysokou autoritu z důvodů svého velikého politického, kulturního a myšlenkového rozhledu i bohatých životních zkušeností.

¹⁴ Jen pro ilustraci lze uvést, že právě Zdeňkovi vzdálení bratřanci a sestřenice z rodu Valdštejnů představují konfesijně neobyčejně pestrou společnost – Adam ml. z Valdštejna byl katolík, jeho sestra Kateřina Osovská z Valdštejna byla luteránka a jejich nevlastní bratr Pertold Bohobud z Lipé, později rovněž jeden z představitelů stavovského odboje na Moravě, náležel k Jednotě bratrské.

¹⁵ Polišenský, J.: cit. dílo, str. 38.

¹⁶ Hrubý, F.: *Moravská korespondence a akta I.*, listy Zdeňka Brtnického z Valdštejna Adamovi z Valdštejna, 15. a 18. února 1623, Brno 1937, str. 314 – 316.

¹⁷ Marek, F.: cit. dílo, str. 65-66.

¹⁸ *Zdeňk Brtnický z Valdštejna – český politik*, cit. vyd., str. 22.

Zřejmě na popud Karla st. ze Žerotína byl Zdeněk Brtnický z Valdštejna odeslán 4. prosince 1592 (tedy v jedenácti letech) na vyšší latinskou humanistickou školu do Jihlavy. Ta v té době i díky předchozímu působení rektora Jáchyma Golcia (byl rektorem v letech 1586 – 1592) již byla proslulou vzdělávací institucí, a to nejen v hranicích českých a moravských zemí. Karel st. ze Žerotína měl o ní jistě výborné reference, neboť inspekci nad touto školou tehdy vykonával Žerotínův přítel Jan Hynek z Velínova¹⁹, český písař města Jihlavy a všestranně vzdělaný humanistický básník.²⁰ Zdeněk Brtnický studoval v Jihlavě dva roky. (Tehdy stál v čele školy jako její rektor mistr Casparus Pelargus.)²¹

V červnu roku 1594 ho jeho rodina (pravděpodobně opět na doporučení Karla st. ze Žerotína)²² poslala na protes-

¹⁹ Jan Hynek z Velínova byl neobyčejně vzdělaným písařem, absolventem pražské univerzity, psal vynikající latinské básnické skladby, přeložil horní právo a na náklady Zdeňkova strýce Hynka Brtnického z Valdštejna vydal první zdařilou mapu Moravy. Pravidelně se jako právník účastnil moravských zemských sněmů. V důsledku pobělohorských perzekucí a pronásledování zemřel vyčerpáním 28. září 1623. (Blíže viz např. Jan Hynek z Velínova, in: Bílý, J.: *Zastavení v proudu času (Osobnosti, jež se zrodily nebo pracovaly v regionu jihlavského okresu)* II, příloha listu *Jiskra*, březen – červen 1987, str. 120 a další.)

²⁰ Marek, F.: cit. dílo, str. 66.

²¹ Marek, F.: Humanistická škola v Jihlavě, in: *De vita scholastica aneb O životě ve školách*, ed. M. Hemelík, VŠPJ, Jihlava 2011, str. 47.

²² „Rozhodování o cestě (kterou měl nastoupit šlechtický syn – pozn.M.H.) se odehrávalo v paralelním působení konfesijní spřízněnosti, rodinné tradice, stavovské sounáležitosti, za spurozhodování „pánů a přátel“.“ (Holý, M.: *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a první třetině 17. století*, in: *Folia historica bohemia* 21, separatum, Praha 2005, str. 121.)

tantská studia do slezského Brzegu. Z těchto studií se dochovala jedna latinská básnická skladba mladého Valdštejna oslavující vítězství křesťanských vojsk nad tureckými útočníky.²³ A rovněž lze v univerzitní knihovně Univerzity Karlovy v Praze dohledat jeho řeč na rozloučenou s rektorem školy Joachimem Fridrichem i samotným gymnáziem v Brzegu.

Po dvou letech studií ve Slezsku se patnáctiletý Zdeněk Brtnický z Valdštejna vrací do vlasti. Pobývá zde ovšem pouze krátce a v srpnu téhož se vydává do Štrasburku, aby zde dokončil svá studia.²⁴ I při výběru této univerzity se jistě uplatnil vliv rodiny a názor jeho vzdáleného příbuzenstva, možná rovněž Kateřiny Osovské z Valdštejna, ale zcela jistě zde bylo rozhodující slovo jejího budoucího manžela Karla st. ze Žerotína.²⁵

²³ Blíže o této skladbě viz další kapitolu.

²⁴ Gymnázium ve Štrasburku bylo založeno v roce 1538 jako městská škola humanistického typu (akademické gymnázium nebo „gymnázium illustre“). (Viz Juřicová, V.: *Studijní cesty šlechticů z českých zemí na reformované školy v Německu a Švýcarsku na přelomu 16. a 17. století*, magisterská práce, FF MU, Brno 2008, str. 16.) Konfesně bylo orientováno kalvínsky a udržovalo styky s Jednotou bratrskou. Později se pak prosadila orientace luteránská. (Tamtéž, str. 31 – 32.) Proto zde mohl Zdeněk Brtnický bez problémů studovat, byť jeho orientace byla konfesijně vzato luteránská. V jeho případě se však spíše jednalo o studenta tzv. nadkonfesijního. (Viz též Hrubý, F.: *Etudiants Tcheques aux ecoles protestantes de l'Europe occidentale a la fin du 16 et au debut 17 siecle*, ed. L. Urbánková, Brno 1970, str. 219 – 229.)

²⁵ Odložilík, O.: *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadephia 1964, str. 52 – 54.

Studoval zde nakonec celkem tři roky. V červnu roku 1599 svá studia ve Štrasburku ukončil a hned vzápětí se vydal na nikoli úplně typickou „kaválířskou a studijní cestu“ po evropských zemích, která měla doplnit a jaksí završit jeho studijní léta.

Důležitou roli při zprostředkování a zabezpečení této cesty měly opět zahraniční kontakty Karla st. ze Žerotína²⁶, zvláště pak jeho přátelské vztahy s francouzskými hugenoty. Mnohé události Zdeňkova cestování byly zajištěny právě na základě těchto Žerotínových kontaktů a doporučujících listů. (Zejména důležitými se ukázaly při jeho pobytu v alžbětinské Anglii.)

Podle dochovaného Zdeňkova cestovního deníku lze velice jednoduše a dobře popsat ve stručnosti velice dlouhý itinerář této kaválířské a studijní cesty. Zde je její základní rozvrh:

Červenec – září 1599: Zdeněk Brtnický z Valdštejna navštívil Paříž a Antverpy.

Listopad 1599 – březen 1600: budoucí pán na Brtnici studoval nějaký čas na univerzitě v Orleáns, kde dokonce zastával na čas funkci prokurátora jednoho z univerzitních národů (kon-

²⁶ Karel st. ze Žerotína mezi lety 1578 a 1587 studoval ve Štrasburku, Basileji a Ženevě a posléze procestoval řadu evropských zemí. V Anglii se mu dostalo i audience u královny Alžběty I. V letech 1591 a 1592 se dokonce účastnil ve Francii válečných střetnutí mezi hugenoty a katolíky, a to na straně protestantského krále Jindřicha IV. Navarrského. (Kalista, Z.: *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, Garamond, Praha 1999, str. 73 – 75.)

krétně tzv. německého). Jeho řeč při odstoupení z tohoto úřadu se dochovala.²⁷

Duben – červen 1600: Zdeněk Brtnický navštívil také univerzitní město Poitiers a následně odcestoval přes kanál La Manche do Anglie.

26. červen – 6. srpen 1600: mladý baron z rodu Valdštejnů pobýval v Anglii. Zde byl mimo jiné přijat anglickou královnou Alžbětou I. (také v tomto případě sehrálo důležitou roli doporučení Karla st. ze Žerotína pro agenta Štěpána Lesieura, který ve spolupráci se státním sekretářem lordem Cecilem zprostředkoval pro mladého Valdštejna tuto audienci u královny), navštívil celou řadu měst a pozoruhodných církevních staveb (například katedrálu v Canterbury), ale také obě starobylá anglická univerzitní centra Oxford a Cambridge, kde se účastnil i univerzitních obřadů. V Londýně pak navštívil také shakespearovské divadlo Globe²⁸ a další pamětihodnosti.

²⁷ Blíže o této dochované řeči viz následující kapitolu.

²⁸ Viz Marek, F.: William Shakespeare a jihlavská divadelní tradice: O prvním Čechu, který viděl divadlo Globe cit. vyd., str. 66 a násl. Zajímavé je, že Zdeněk Brtnický podle všeho neuměl anglicky, a proto nemohl být jeho prožitek návštěvy divadelního představení v angličtině příliš silný. Přesto ho divadlo velice silně zajímalo. Pro přesnost je třeba uvést, že F. Marek ve své studii (výše cit. dílo, str. 67) podává informaci o Zdeňkově neznalosti angličtiny jako svůj doplněk, kdežto J. Bílý a další autoři tutéž informaci uvádějí (cit. dílo, str. 23) jako přímou citaci ze Zdeňkova cestovatelského deníku. V moderní edici částí tohoto deníku (*Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, eds. S. Binková, J. Polišenský, Odeon, Praha 1989, str. 41.) ovšem něco takového nenalézáme.

Srpen – listopad 1600: český šlechtic cestoval přes Francii do Švýcar, kde na čas pobyl v Ženevě a pak se vydal přes Alpy do Itálie.

Listopad 1600 – duben 1602: Zdeněk Brtnický z Valdštejna více než půldruhého roku pobýval a cestoval po Itálii. Postupně navštívil a kratší či delší dobu pobyl v Benátkách, Veroně, Padově, Římě, Florencii, Pise i Neapoli a Milánu.

Květen – červen 1602: výprava mladého Valdštejna (čítající na 35 koní a 4 vozy a početný doprovod²⁹) se přes Pasov a Vídeň vrátila do vlasti.

5. června 1602: Zdeněk Brtnický z Valdštejna dorazil do Třebíče.

Zde už čekaly na mladého šlechtice velké povinnosti. Jeho strýc Hynek Brtnický z Valdštejna neměl se svou manželkou Kateřinou Zajímačkou z Kunštátu potomka mužského pohlaví a jejich jediná dcerka Anna zemřela ve čtyřech letech. Hynek Brtnický, nejvyšší sudí a posléze také hejtman Markrabství moravského³⁰, si na císaři Maxmiliánu II. vymohl tzv. **mocný list**, kterým císařská moc stvrdila právo brtnic-

²⁹ *Dějiny Brtnice a připojených obcí*, cit. vydání, str.120.

³⁰ Pan Hynek Brtnický z Valdštejna byl velice vzdělaný šlechtic. Jeho preceptorem byl například rektor pražského vysokého učení Petr Codicillus z Tulechova. Svá studia Hynek završil na univerzitě ve Vitemberku. Dostal se do služeb císaře Ferdinanda I. a ve službě císařskému dvoru pokračoval i za císaře Maxmiliána II.

kého pána dědicky odkázat svůj majetek komukoli. Po Hynkově smrti v roce 1596 se tak podle poslední vůle univerzální dědičkou stala jeho choť Kateřina Zajímačka a po ní měl následovat jeho synovec Zdeněk Brtnický z Valdštejna. Majitelka Brtnice zemřela v roce 1601.

Nedlouho po svém návratu z cest (31. října 1603) se Zdeněk Brtnický ujímá svého dědictví. Po svém otci zdědil panství Moravské Budějovice a Sádek a po svém strýci panství Brtnice. Rázem se tak stal v mladém věku (22 let) jedním z nejzámožnějších moravských šlechticů.

Je přirozené, že již v té době bylo také jeho povinností uzavřít sňatek. 11. listopadu 1603 se zasnoubil s Magdalenou z Thurnu a Valsassiny. Zasnoubení a pozdější sňatek (konal se 30. května 1604³¹) s příslušnicí jedné z větví rodu hrabat z Thurnu a Valsassiny výrazně sblížil Zdeňka Brtnického s představiteli české a moravské protestantské šlechty. (Vzdáleným příbuzným Magdaleny byl Jindřich Matyáš z Thurnu, jeden z předáků českého stavovského povstání, její sestra

³¹ Mladá hraběnka z Thurnu byla ve fraucimoru Marie Magdaleny Trčkové z Lípy, manželky Jana Rudolfa Trčky z Lípy, jednoho z nejbohatších českých šlechticů té doby. V říjnu 1603 došlo mezi budoucími snoubenci k prvním kontaktům a 11. listopadu se na Žehušicích konaly zasnuby. Trčkové vystrojili chudé šlechtičně svatbu na Světlé nad Sázkou. (Mařa, P.: Rituál zasnub v deníku renesančního kavalíra, in: *Dějiny a současnost*, 18, 6/1996, str. 11 – 15.) Na této svatbě byl přítomen i Adam ml. z Valdštejna, viz *Deník rudolfínského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1603*, cit. vyd., str. 84-85.

Eliška byla provdána za Ladislava Vlena ze Žerotína, představitele radikálních kruhů mezi protestantskými stavy na Moravě. Její bratr Jindřich Václav z Thurnu, majitel Letovic, patřil později mezi členy directorské vlády na Moravě a byl také soudcem revolučního zemského soudu.³²⁾

Z prvních let po návratu se dochovala jistá archivní svědectví toho, jak se Zdeněk pokoušel moudře a uvážlivě spravovat majetek, který dědictvím získal. Úloha to nebyla vůbec snadná. Na druhé straně kde jinde by měl mladý šlechtic dobře využít a uplatnit svou erudici a zkušenosti.

Za své sídlo zvolil Brtnici, v níž byl původní rodový hrad přestavěn ve druhé polovině 16. století na renesanční zámek. Podle *Berňového registru*³³ tehdy měla panství Brtnice a Moravské Budějovice celkem 617 osedlých poddaných a panství Sádek (Ungersberg) 262 osedlých. (Tento počet téměř 900 osedlých byl srovnatelný například s majetkem hraběte Jindřicha Matyáše Thurna.³⁴⁾

Samozřejmě, že takový majetek vyžadoval poměrně značnou péči nejen samotného pána, ale také početného úřednictva

³² Viz *Povstání na Moravě v roce 1619 (Z korespondence moravských direktorů)*, ed. L. Urbánková, Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, TEPS 1979, str. 283.

³³ *Dějiny Brtnice a připojených obcí*, cit. vyd., str. 132, pozn.č.103

³⁴ Podle údajů k roku 1615 patřil Jindřich Matyáš Thurn k nejbohatším nekatolickým šlechticům v Čechách. Podle počtu usedlých (907) byl na sedmáctém místě v pořadí české šlechty obou vyznání. (Pojar, M.: *Jindřich Matyáš Thurn. Muž činu.*, Ivo Železný, Praha 1998, str. 47.)

a služebnictva. V dokumentech se dochovala jen některá jména panských úředníků – Bartoloměj Brancuzský, Lukáš Polytor z Meziříčí, polesný Stanislav. V archivních materiálech je také dochována řada listin, kterým brtnický pán zajišťoval rozvoj řemesel a obchodu v (Trhové) Brtnici. Zejména jsou to jím vydané cechovní řády pro jednotlivé cechy i artikule pro jednotlivá řemesla.³⁵

Velice dobře se staral také o rozvoj svých dalších pozemských statků. Moravské Budějovice za Valdštejnů prodělávaly hospodářský vzestup. Vztahy mezi Zdeňkem Brtnickým a představitelem města byly jistě na dobré úrovni. V městském archivu se dochovaly doklady v podobě úpisů o tom, že si brtnický pán půjčoval od města peníze.³⁶

Jako důležitá a podstatná okolnost by ovšem mělo být zdůrazněno, že brtnický pán věnoval také velkou pozornost rozvoji vzdělanosti na svých panstvích. Právě v tom se odráží nabyté vzdělání i zkušenosti získané na zahraničních cestách.

Zejména o městskou školu v Moravských Budějovicích projevoval zvýšený zájem, o čemž svědčí list dochovaný v Archivu Karlovy univerzity, který napsal panu Zdeňku Brtnickému 15. března 1608 tehdejší rektor pražského vysokého učení (a rovněž významný, ba jeden z nejvýznamnějších někdejších studentů jihlavské vyšší latinské městské

³⁵ Viz *Dějiny Brtnice a připojených obcí*, cit. vyd., str. 122 a násl.

³⁶ Viz Polišenský, J.: cit. dílo, str. 40

školy³⁷⁾ Martin Bacháček z Nauměřic. Pravděpodobně se znali již dříve, avšak kde k jejich seznámení došlo, není známo. Nicméně rektor Karlova učení zřejmě svým listem odpovídá na žádost pana Zdeňka Brtnického z Valdštejna o vyslání dobrých učitelů do Moravských Budějovic a píše:

„....mnobo sobě váže přimlavy Vaší Milosti tak činím a na poctivé i také učené dva mládence a již téměř také muže ukazují panu purkmistru a pánům města Budějovic Moravských, jmenovitě na Andream Rochotium anebo na jeho collega Adamum Proserchomium, posavád správce školy města Prostějova v markrabství Moravském, jakož také přednímu správci školnímu o touž věc psaní činím. Já se ovšem naději, že někdo z nich bude se moci dobře k té správě školy města Budějovic Moravských hoditi.“³⁸

Kromě toho posílá Martin Bacháček brtnickému pánu také tisk „*orationem Vittenbergae recitatum*“ (tisk Vitemberské řeči věnované Joachimůvi Ondřeji hraběti Šlikovi), což lze interpretovat tak, že Zdeněk Brtnický měl o takové tisky zájem a že jistě budoval svou vlastní knihovnu. (Ostatně svou knihovnu obsahující mimo jiné rozličné traktáty „*in philosophiam et theologiam*“, například texty Martina Luthera, P. Melancthona aj., budoval už předchozí majitel brtnického zámku Hynek Brtnický z Valdštejna.)³⁹

³⁸ Citováno dle Polišenský, J.: cit. dílo, str. 37.

³⁹ Polišenský, J.: cit. str. 40. O Zdenkově knihovně se zmíníme podrobněji později. Viz též Hrubý, F.: *Knihovny na zámcích moravských ve století XVI. a XVII.*, Bibliofil, Brno 1932, str. 7.

Nelze pominout také Zdeňkovu podporu literátského bratrstva v Brtnici a Starči, jehož artikule stvrdil svou listinou datovanou v roce 1605.⁴⁰ A v každém případě musí být připomenut jeho vážný zájem o divadlo, který pravděpodobně získal už za svých jihlavských studií. Jeho dotvrzením jsou jistě návštěvy divadel v zahraničí, zejména pak shakespearovského divadla Globe.⁴¹

Během prvního a druhého desetiletí 17. století se také Zdeňk Brtnický z Valdštejna po vzoru svých předků zapojuje více a více do veřejného života.

V jihlavském městském archivu se například dochovaly dva jeho přípisy o obraně země, které posílá jihlavské městské radě jménem zástupce moravského zemského hejtmana Ladislava ml. z Lobkovic. Jsou datovány rokem 1606.⁴² Podle zápisů v *Moravských zemských deskách* se pravidelně zúčastňoval zasedání Zemského soudu v Brně pod vedením Karla st. ze Žerotína.⁴³

⁴⁰ *Dějiny Brtnice a připojených obcí, cit. vyd.*, st. 119. Karel Konrád v této souvislosti uvádí datum 1611. (Viz Konrád, K.: *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od XV. věku po zrušení literátských bratrstev*, Praha 1893, str. 157 – 158.)

⁴¹ Viz Markovu studii o návštěvě shakespearovského divadla, cit. vyd., str. 66 a násl.

⁴² Archiv města Jihlava do r.1848, Zlomky starých registratur, I 3, 1606 XI 13 a II A 14, 1606 VI 22.

⁴³ *Moravské zemské desky III*, 1567 – 1641, ed. M. Rohlík, SPN, Praha 1957, str. 387 aj. Zde je také mimo jiné (str. 415) zaznamenán vklad o věně Magdaleny z Thurnu a smlouva mezi manželi. Zdeňk Brtnický z Valdštejna je zde uveden jako J. M. císaře tajný rada.

V roce 1617⁴⁴ zemřela první žena pana Zdeňka Magdalena z Thurnu a Valsassiny. O něco později sežení brtnický pán znovu a jeho druhou manželkou se stává Kateřina Křínecká z Ronova.

To už se ale v českých a moravských zemích schylovalo k převratným dějinným událostem. Zdeněk Brtnický z Valdštejna nezůstal stranou. Naopak velice výrazně se zapojil do aktivit moravských protestantských stavů. Patrně se tak dělo nejen na základě osobního přesvědčení, nýbrž i pod vlivem radikálního představitele českých protestantských stavů Jindřicha Matyáše z Thurnu a vůdčí osobnosti moravských protestantských stavů Ladislava Veleny ze Žerotína, kteří náleželi do okruhu širšího příbuzenstva pana Zdeňka. Naproti tomu, jak známo, postoj Karla st. ze Žerotína byl v tomto směru velice odlišný.

15. května 1619 mu bylo listem (podobně jako Pertoldu Bohubudovi z Lipé, Bernartovi z Kunovic, Václavu Molovi z Modřetic a dalším) oznámeno, že byl zvolen moravským direktorem, a byl zván urychleně do Brna na zasedání direktoria.⁴⁵

Po zvolení Fridricha Falckého českým králem se Zdeněk Brtnický z Valdštejna nejen účastnil slavnostního přivítání

⁴⁴ J. Polišenský uvádí datum úmrtí 1614. (cit. dílo, str. 40) To je zjevně nesprávný údaj, neboť Adam ml. z Valdštejna si ve svém deníku zaznamenal, že pohřeb paní Magdaleny Brtnické se konal 2. října 1617. (*Deník rudolfínského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1603*, cit. vyd., str. 274.)

⁴⁵ *Povstání na Moravě v roce 1619*, cit. vyd., str. 66.

„zimního krále“ v Čechách, ale stal se nakonec též komorníkem nového panovníka.

O jeho aktivním zapojení do povstaleckých aktivit svědčí i to, že ho na počátku roku 1619 při svém tažení na Moravu navštívil na Brtnici i Jindřich Matyáš Thurn. O obsahu jejich setkání není nic známo, ale samotná skutečnost tohoto setkání svědčí o tom, že Zdeněk Brtnický náležel k jádru povstaleckých stavů na Moravě.

Jeho účast v revolučním direktoriu moravských stavů a celková společenská a politická aktivita ve prospěch stavovského povstání proti císaři Ferdinandu II. se mu nakonec stala osudnou.

Ještě před staroměstskou exekucí (21. června 1621) 27 českých pánů se do Jihlavy dostavili císařští komisaři a začali vyslýchat a zatýkat jihlavské měšťany. Za hlavní viníky byli vybráni městští syndikové Jan Hynek z Velínova, Martin Leupold z Löwenthalu a Jiří Menšík.⁴⁶

Posléze byl ve svém domě v Jihlavě na příkaz kardinála Dietrichštejna zatčen také Zdeněk Brtnický z Valdštejna. Nejprve byl vězněn ve svém domě a byl mu zabaven veškerý jeho movitý majetek (včetně hotovosti a šperků paní Kateřiny). Později byl převezen do Brna na Špilberk, kde měl nakonec strávit zbytek svého života. (Spolu s ním tam byli vězněni také jihlavští syndikové.)

⁴⁶ Hoffmann, F.: *Lísty a obrazy z minulosti Jihlavy od počátků do roku 1848.*, EKON, Jihlava 1999, str. 146.

Již na konci července žádá brtnický pán poníženým dopisem kardinála Dietrichštejna o navrácení movitého majetku, zejména majetku jeho ženy. Jeho žádosti nebylo vyhověno. O pomoc se obracel i ke Karlu st. ze Žerotína, jehož situace byla ve srovnání s mnoha moravskými pány v důsledku jeho neutrálního postoje během stavovského povstání daleko pevnější⁴⁷. Ani z této strany však účinná pomoc nepřišla.

7. listopadu 1622 je Zdeněk Brtnický z Valdštejna, pán na Brtnici, Moravských Budějovicích a Sádku, odsouzen ke ztrátě hrdla i veškerého majetku. (Hodnota tří panství patřících k majetku brtnického pána byla odhadována na závratnou sumu cca 250 000 zlatých.) V soudním procesu před soudním dvorem za předsednictví kardinála Dietrichštejna tehdy stálo 247 osob obviněných ze vzpoury proti císaři, nicméně hlavních rebelů bylo dvacetčtyři. Padla celá řada hrdelních trestů.⁴⁸ Panu Pertoldu Bohobudu z Lipé měla být sražena hlava a useknuta pravá ruka, panu Zdeňkovi Brtnickému z Valdštejna měla být sražena hlava, Martinu Leopoldovi měla být sražena hlava, Janu Hynkovi měla být useknuta hlava a ruka atd.

Právě na základě tohoto soudního verdiktu byl zkonfiskován rovněž inventář brtnického zámku a s ním také kni-

⁴⁷ Hrubý, F.: *Moravská korespondence a akta I.*, dopis Zdeňka Brtnického Karlu st. ze Žerotína, cit. vyd., str. 120 – 121.

⁴⁸ Hoffmann, F.: cit. dílo, str. 146

hovna, kterou brtnický pán pravděpodobně velice pečlivě budoval. (Nelze pominout fakt, že budování knihovny v té době bylo vskutku nákladnou záležitostí.)

Vše bylo dopraveno z příkazu kardinála Dietrichštejna na jeho zámek v Mikulově. Ten byl později vydrancován švédskými vojsky a celá knihovna mikulovského zámku včetně té, která původně patřila Zdeňku Brtnickému, byla odvezena do Stockholmu, kde se stala součástí královské švédské knihovny. (Blíže se k tomu vrátíme v souvislosti s originálem cestovního deníku Zdeňka Brtnického.)

Později byl císařským generálním pardonem z 9. listopadu 1622 Zdeněk Brtnický z Valdštejna omilostněn a jeho trest byl změněn na tříletý žalář.⁴⁹

Nicméně v té době už byl brtnický pán vážně nemocen a pobyt ve vlhkém, studeném prostředí špilberského vězení těžce snášel. Navíc mu nebyly povoleny ani návštěvy jeho blízkých.

⁴⁹ Hoffmann, F.: cit. dílo, str. 146.

Podobně tomu bylo i v případech mnoha dalších moravských pánů. Nakonec byli z povstalců popraveni pouze tři: Blekta z Outěchovic (popraven v roce 1623), Václav Bítovský z Bítova (byl popraven 27. března 1628 v Brně) a Fridrich z Teuffenbachu. (Byl zajat ve Švýcarsku a popraven 27. května 1621 v Innsbrucku). Podrobnosti viz např. Balcárek, P.: *Ve víru třicetileté války (Politikové, kondotiéři, rebelové a mučedníci v zemích Koruny české)*, Veduta, České Budějovice 2011, či Brandl, V.: *Kníha pro každého Moravana*, Brno 1892.

Marně svými dopisy žádal kardinála Dietrichštejna o možnost propuštění. Bezvýsledně se obracel o pomoc i ke svému příbuzenstvu, zejména k Adamu ml. z Valdštejna. Přitom jak Adam ml., tak i jeho sestra Kateřina Osovská z Valdštejna vyvíjeli značné úsilí zejména kvůli záchraně rodového majetku.

24. června 1623 Zdeněk Brtnický z Valdštejna ve špilberském vězení umírá. Osamocen, zbaven veškeré úcty i majetku. (Brtnický zámek v té době již císař Ferdinand II. prodal hraběti Collaltovi za 110 000 zlatých.⁵⁰)

Nakonec se muselo město Brno na své náklady postarat o skromné, nedůstojné uložení tělesných ostatků jednoho z předních moravských šlechticů v jámě u hřbitovní zdi.

⁵⁰ Balcárek, P.: cit. dílo, str. 349.

Literární pozůstalost

Zdeňka Brtnického z Valdštejna

Vzata z ryze kvantitativního hlediska, není literární pozůstalost pána na Brtnici, Moravských Budějovicích a Sádku (Ungersbergu) příliš obsáhlá. Představuje ji pouze několik položek. I tak ovšem bezpochyby tvoří velice zajímavou součást odkazu českého a moravského protestantského humanismu raného novověku. Doposud schází její přesné a důkladné prozkoumání a zhodnocení, a proto i my se omezíme pouze na její představení a stručnou charakteristiku s tím, že by tento první nesmělý pokus mohl být podnětem k další práci.

Pro potřeby tohoto primárního představení bude literární pozůstalost Zdeňka Brtnického z Valdštejna rozdělena do dvou hlavních skupin:

- texty vytištěné za jeho života
- texty publikované v pozdějších edicích

Do jisté míry mimo toto základní členění zůstává nejdůležitější a nejvýznamnější dílo brtnického pána – jeho cestovatelský deník, o kterém pojednáme v následující části našeho portrétu Zdeňka Brtnického z Valdštejna.

Deník Zdeňka Brtnického, barona z Valdštejna

(Ephemeris seu Diarium, id est annotatio rerum, actionum et studiorum unius cuiusque diei inde ab anno exuberantis gratia 1597 domini Zdenkonii Brtnicensis, Baronis a Waldstein/1597-1603/.)⁵¹

Originál tohoto Zdeňkova cestovatelského deníku je uložen ve Vatikánu v Apoštolské knihovně v Římě, *Bibliotheca Reginae* Lat. 666, mezi rukopisy švédské královny Kristiny. To vše je důsledkem toho, že švédská královna Kristina po své konverzi ke katolicismu a vzdání se švédského trůnu přesídlila do Říma a nechala přes Hamburk a Antverpy převést i část své knihovny, zejména její rukopisný díl, v němž se ocitl také deník Zdeňka Brtnického.

Ten byl do královské knihovny ve Stockholmu dopraven po roce 1645 spolu s celou knihovnou mikulovského zámku, který v témže roce švédská vojska dobyla a vydrancovala. Již bylo zmíněno, že na mikulovský zámek nechal kardinál Dietrichštejn převést knihy a rukopisy z brtnického zámku, poté co byly zabaveny Zdeňku Brtnickému z Valdštejna.⁵²

⁵¹ J. Bílý a další autoři ve svém miniportrétu uvádějí (cit. vyd., str. 22), že brtnický pán věnoval deník císaři Rudolfu II. O této dedikaci však nejsou žádné jiné zmínky. Navíc tvrdí, že rukopis se dostal do Stockholmu po plnění císařských sbírek na Pražském hradě. To je informace zjevně nesprávná.

⁵² Viz *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, eds. J. Polišenský et S. Binková, Odeon, Praha 1982, str. 33.

Unikátní cestovatelský deník zčásti zpracoval v polovině 19. století Beda Dudík (Dudík, B.: *Iter Italicum* 1, Wien 1855, str. 232 a násl.) Popis poslední části Zdeňkova putování (červen 1602 – prosinec 1603), který se jeví jako velice důležitý zdroj informací pro dějiny západní Moravy, B. Dudík uveřejnil celý (tamtéž, str. 237 a násl.).⁵³

Opis celého deníku je uložen v Státním ústředním archivu v Praze, Sbírka rukopisů B, č.inv. 20 (původní signatura B 21).⁵⁴

Určitou část deníku věnovanou cestě po anglickém království využil také O. Odložilík, viz Odložilík, O.: Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563 – 1620, in: *Časopis Matice moravské*, 1935, str. 241 – 320.

Tiskem byla v poslední době vydána část deníku věnovaná popisu Zdeňkova pobytu v Anglii, viz *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, eds. S. Binková, J. Polišenský, Odeon, Praha 1989, str. 35 – 64.

Samotný text deníku svědčí o tom, že Zdeněk Brtnický z Valdštejna neabsolvoval pouze tradiční kavalírskou cestu, ale jeho putování mělo výrazně studijní povahu a bylo spojeno se snahou seznámit se tím, jak fungují nejrůznější vzdělávací soustavy a instituce v různých zemích Evropy. Proto

⁵³ *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, sv.5, cit. vyd., str. 439.

⁵⁴ Tamtéž.

bylo jeho cestování spojeno také s delším pobytem na některých vysokých učeních (Štrasburk, Paříž, Orleáns) a rovněž se vyznačovalo jeho velkým zájmem o univerzitní centra, kde nestudoval, ale pouze je navštívil.⁵⁵

Brtnický pán byl na svou dobu velice vzdělaným šlechticem s širokým rozhledem a mnoha různorodými zájmy, a proto si při svých cestách všímal nejen univerzit, akademií, škol, ale také nejruznějších pozoruhodností a pamětihodností.

Zajímala ho nejen architektura, umění, ale také technika (zejména lodě) či obecná správa věcí veřejných. Využívaje doporučujících dopisů, kterými ho vybavil nejspíše Karel st. ze Žerotína, jehož kontakty s evropskými protestantskými vzdělanci a humanisty byly velice početné už od dob, kdy Žerotín sám pobýval v různých evropských zemích, mohl se setkávat Zdeněk Brtnický z Valdštejna s mnoha zajímavými a významnými osobnostmi, včetně například anglické královny Alžběty I. V jeho deníku je zaznamenán i jeho pozdravný projev, který před anglickou královnou pronesl v latinské řeči 9. července 1600:

„Nejjasnější a nejslavnější královno a nejmilostivější panovnice:

Od té doby, co jsem vyšel ze škol a s pomocí a radou své rodiny jsem podnikl cesty po cizích zemích, nedoufal jsem a nepřál si nic jiného, než

⁵⁵ V tomto smyslu je poměrně výstižný název odborné stati J. Polišenského: „Život a smrt Zdeněka Brtnického z Valdštejna – přítele škol a akademií.“

že jako moji předkové a příbuzní⁵⁶ přede mnou budu moci jednoho dne vstoupit do tohoto slavného království anglického a že budu zároveň moci s obdivem stanout tváří v tvář Vašemu Majestátu, který celý svět naplňuje slávou, a že mi bude dovoleno nabídnout Vám své služby a nehlubší oddanost.

Jsem proto nesmírně šťasten, že díky Všemohoucímu a velké přízni Vaše Veličenstva jsem dnes dosáhl naplnění své touhy, a považuji za největší část svého štěstí, že jsem byl připuštěn do přítomnosti Vašeho Veličenstva a že jsem byl přijat s takovou laskavostí. S neméně pokorou prosím, aby Vaše Veličenstvo zapsalo mé jméno mezi počet svých nejvěrnějších a nejoddanějších služebníků a nepovažovalo mne za nehodného pocítit vánek Vaší přízně.

Doufám a prosím, aby Všemohoucí posiloval Váš trůn a nadále Vám nadělil dlouhý život a čínorodé stáří tak, aby toto království, které

⁵⁶ Královnou Alžbětou I. byl přijat také Zdeňkův strýc Hynek Brtnický z Valdštejna v rámci své diplomatické mise ve službách císaře Maxmiliána. Rovněž Karel st. ze Žerotína nejen navštívil v roce 1595 Anglii, ale byl také představen anglické královně a posléze udržoval s Anglií početné kontakty. (František Marek (*Studie, texty, básně*), ed. M. Hemelík, IGLAVIA DOCTA sv. 5, Jihlava 2013, str. 68; a *Česká touha cestovatelská*, cit. vyd., str. 63, pozn. 16) Jen pro zajímavost a srovnání lze uvést toto: O sedm let později přijal českého šlechtice ve službách arcivévody Arnošta Habsburského Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů nástupce Alžběty král Jakub I. Stuart. Nutno podotknout, že jestliže Zdeňk Brtnický věnoval svou pozornost univerzitám, katedrálám, architektuře a pamětihodnostem, pak voják Jindřich Hýzrle z Chodů sledoval především kohoutí zápasy a souboje řeznických psů. Blíže viz též Kubeš, J.: *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620-1750)*, Pelhřimov 2013, str. 303 (poznámky 393 a násl.)

s Vaším Veličenstvem u kormidla je tak mírumilovné a bezpečné, zatímco jiné části světa jsou souženy brožnými válečnými vichřicemi, mohlo pokračovat v užívání míru a blahobytu; a především prosím o to, aby církev, již je Vaše Veličenstvo ochránkyní, požívala nerušeného klidu po mnoho let. A aby Vaši poddaní, jejichž blahobyt je totožný s blahobytem Vašeho Veličenstva, prospívali na těle, duchu a štěstí, s nadmírou všeho požebnání.“⁵⁷

Královna Alžběta I. Zdeňkovu řeč pozorně vyslechla, odpověděla mu v latinském jazyce a přislíbila českému šlechtici doporučující listy, aby se mu dokořán rozevřely brány a dveře anglických hradů, zámků, paláců i univerzitních budov.

Vcelku lze konstatovat, že cestovatelské zápisky, ze kterých Zdeněk Brtnický z Valdštejna čerpal při psaní svého deníku, mu poskytly vskutku bohatý materiál. Proto je také jeho cestopisné dílo považováno za jedno z nejlepších mezi těmi, která v českém a moravském prostředí vznikla ve druhé polovině 16. století a na přelomu 16. a 17. století. Blíže se k charakteristice některých pasáží ještě vrátíme v souvislosti s ukázkou z textu.

Jen pro srovnání lze uvést, že z téže doby jsou známy tyto buď v celku, anebo pouze fragmentárně zachované cestovní deníky z kavalírských a studijních cest:

Zápisky Petra Voka z Rožmberka z cest po západní Evropě v letech 1562 – 1563.

⁵⁷ Citováno dle *Česká touha cestovatelská*, cit. vyd., str. 50.

Část deníku Jeronýma st. Šlika z Pasounu a Holíče z cest po západní Evropě v letech 1580 – 1582.

Části neúplného deníku Karla st. ze Žerotína z cest po západní Evropě v letech 1588 – 1590.

Cestovní deník Ladislava Veleny ze Žerotína z cest po západní Evropě v letech 1589 – 1594.

Kromě toho je třeba zmínit také další cestopisná pojednání, se kterými lze deník Zdeňka Brtnického pro jeho informační bohatost a literární vyspělost směle srovnávat. Jedná se například o cestopis Bedřicha z Donína (1574 – 1634) *Pout' do Itálie* z roku 1607, dále cestopis Jiřího Tektandera (Zimmermanna) z Jablonného (1581 – 1614), který byl tiskem vydán v roce 1608 pod názvem *Iter Persicum* a popisoval cestu do Persie a zpět. Dalším byl cestopis popisující cestu na Island, jehož autorem byl Daniel Vetter-Strejc (1592 – 1669) a který byl vydán pod názvem *Islandia* polsky, česky i německy.⁵⁸

V ještě obecnějším pohledu lze konstatovat, že deník Zdeňka Brtnického z Valdštejna bývá právem zařazován do laické linie bratrské historiografie, která byla žánrově nesmírně bohatá – zahrnuje různé zápisky, akta, zprávy, deníky atd. Proto mu náleží pevné místo vedle takových osobností, jakými byli Smil Osovský z Doubravice, Karel st. ze Žerotína, Václav Budovec z Budova a další.⁵⁹

⁵⁸ Tamtéž, str. 15 – 17.

⁵⁹ Kopecký, M.: Poznámky k vývoji české historické beletrie předobrozeňské, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, 1967, D 14, str. 58.

A nyní obrátíme pozornost k oběma výše uvedeným skupinám toho, co se nám dochovalo z pera Zdeňka Brtnického z Valdštejna:

A. Texty publikované tiskem za jeho života

Předně se jedná o řeč, kterou Zdeněk Brtnický z Valdštejna pronesl na rozloučenou s Jáchymem Fridrichem, vévodou lehnickým a březským, a s gymnáziem v Břehu:

Valedictio, qua illustris, et reverendi, principem Ioachimum Fridericum, ducem Silesiae, Lignicensem et Bregensem, praepositum Magdeburgensem, salutavit suo suique generosi sodalitiū nomine discendens ex illustri schola Bregensi Zdenco Brtnicensis Waldsteinus, dominus in Ungersberg et Budovitz, Brtniciū haeres. Additum est responsum illustrissimi principis nomine datum. Anno 1596 mense Maio. Lignicii impressa typis Nicolai Sartorii. 12 ff.

Spolu s touto děkovnou řečí byla vydána i odpověď rektora školy Melchiora Tilesia⁶⁰.

Dále se v tištěné podobě dochovala epická latinská básnická skladba, kterou Zdeněk Brtnický napsal jako oslavu porážky tureckých vojsk a dobytí města Rábu vojsky pod praporcí císaře Rudolfa II. v roce 1598:

⁶⁰ *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, sv.5, cit. vyd., str. 439.

De Iaurino, Castro Ungariae munitissimo, die XXIX. Martii anni M.D.XCVIII, feliciter fortiterque; recuperato: Auspiciis J M P. Caes. Rudolphi secundi, Pii, Felicis, Inchyti, Victoris ac Triumphatoris semper Augusti, etc. Carmen et oratio faustae gratulationis ergo in academia Argentinensi scripta et publice recitata ab illustribus et generosis dominis, domino Zdenkone Brtniczensi a Waldstein, dom. In Ungersperg et Budovitz, Brtniczii haerede etc. Andrea Ungnad L. barone in Sonnegg etc. Argentorati typis Iosiae Ribelii per Andream Rietschium. Anno M.D.XCVIII, 38 ff.

Tato skladba byla otištěna s prozaickými úvahami Ondřeje Ungnada o významu vítězství nad Turky. Ondřej Ungnad byl Zdenkovým přítelem a druhem (*amicus et commilito*) na studiích.⁶¹

Samotná skladba brtnického pána (rektor štrasburské akademie Filip Marbach ji nazval „*carmen heroicum*“ (hrdinskou básní)) začíná v roce 1594, kdy turecká vojska dobyla pevnost Ráb. Pokračuje pak událostmi roku 1596, kdy císařská armáda ztratila téměř vyhranou bitvu s Turky a nakonec oslavuje vítězství císařských vojevůdců Mikuláše Pálffyho a Adolfa Schwarzenberga v bitvě u Rábu v roce 1598 a ná-

⁶¹ Tamtéž. Je zajímavé, že tisk této řeči a básnické skladby byl objeven v pozoruhodném konvolutu 8 tisků pravděpodobně z roku 1617 (je na něm zachován monogramový supralibros I.L.K.C.S. s rokem 1617), který se nachází v Slovenské národní knihovně. Viz Komorová, K.: Vzácný konvolut z fondu Slovenskej národnej knižnice, in: *Knižnica*, roč. 10 (2009), č. 6, str. 36 a násl.

sledné dobyť města. Celá skladba končí poděkováním a blahopřáním císaři Rudolfo II.⁶²

B. Texty publikované pozdějších edicích

Jedná se zejména o řeč Zdeňka Brtnického z Valdštejna, kterou pronesl v souvislosti se svým odstoupením z úřadu prokurátora německého národa na univerzitě v Orleánsu. Tuto řeč otiskla M. L. Černá v *Českém časopise historickém*, roč. 40, 1934, str. 550.⁶³

Některé dopisy brtnického pána, zejména ze závěru jeho života, kdy byl vězněn na Špilberku, vydal František Hrubý, viz *Moravská korespondence a akta z let 1620 – 1636 I-II*, Brno 1937.

Jak už bylo uvedeno, části deníku a zejména jeho poslední část, důležitou pro dějiny západní Moravy, zpracoval Beda Dudík, viz *Iter Italicum I*, Wien 1855, str. 232 a násl.

⁶² Jen pro zajímavost je možné uvést, že vojenského tažení proti Turkům se v roce 1594 zúčastnil na přání svého strýce Bedřicha st. ze Žerotína i Zdeňkův ochránce Karel st. ze Žerotína. Dlouho však na bojišti nepobyl, neboť ještě téhož roku byl povolán císařem Rudolfem II. zpět, aby zaujal místo přisedícího u moravského zemského soudu. Viz Svozil, J.: *Karel starší ze Žerotína*, Moravská národní obec, 2012, str.2-3.

⁶³ *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, sv.5, cit. vyd., str. 438.

V nedávné době byla vydána již několikrát zmíněná část cestovního deníku Zdeňka Brtnického věnovaná cestě do Anglie péčí Jaroslava Polišenského a L. Binkové, viz *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Odeon, Praha 1989, str. 33 – 64.

Z toho, co bylo podáno jako informace o literárním díle pana Zdeňka Brtnického z Valdštejna vyplývá, že jeho literární odkaz není nijak obsáhlý. To ovšem nijak nesnižuje jeho význam a úlohu v celku českého a moravského humanistického písemnictví přelomu 16. a 17. století.

Přes svůj nevelký rozsah by si jistě tento odkaz zasloužil pečlivé prozkoumání a zhodnocení zejména v kontextu politických a kulturně společenských souvislostí předbělohorské epochy českých a moravských dějin. A nejen to. Hodnoty cestovatelského deníku Zdeňka Brtnického z Valdštejna si cení například i britští historici, kteří v něm spatřují velmi zajímavé svědectví o alžbětinské Anglii.⁶⁴

O to více je patrné, jak by si vzdělaný, sečtělý a zcestovalý pán na Brtnici, Moravských Budějicích a Sádku zasloužil samostatnou obsáhlejší historicko-kulturní monografii.

⁶⁴ *Česká touha cestovatelská*, cit. vyd., str. 15.

Význam osobnosti Zdeňka Brtnického z Valdštejna

Není třeba příliš zdůrazňovat, že ke zhodnocení významu osobnosti renesančního šlechtice a vzdělance Zdeňka Brtnického z Valdštejna bude třeba vykonat ještě mnoho badatelské práce jak archivářské, tak historické a kulturně či literárně historické.

V rámci našeho prvního náčrtu portrétu tohoto moravského urozeného pána můžeme pouze naznačit některé základní směry, kterými by se tato badatelská práce mohla, resp. měla ubírat a které zároveň alespoň v prvním naznačení demonstují význam této osobnosti:

- 1. Zdeněk Brtnický z Valdštejna, pán na Brtnici, Moravských Budějovicích a Sádku (Ungersbergu), jeden z výrazných představitelů brtnické větve rodu Valdštejnů.**

Vzhledem k tomu, že tento šlechtic náležel k nejvýznamnějším představitelům moravské protestantské šlechty doby předbělohorské a k výrazným postavám moravského stavovského povstání v letech 1619 – 1620, bude třeba co nejpodrobněji zpracovat jeho životní osudy a peripetie, včetně okolností jeho bolestného umírání a smrti ve špilberském vězení.

Mnoho etap jeho života není dobře zachyceno a jsou v něm mnohé nejasnosti zejména v oblasti jeho vztahu s početným příbuzenstvem z okruhu českých a moravských odnoží rodu Valdštejnů. Přitom není nikterak obtížné i z fragmentárních informací dobře rozpoznat, že vztahy uvnitř konfesijně velice pestrého rodového společenství Valdštejnů názorně demonstují složitost společenských vztahů předbělohorské a zvláště pobělohorské etapy českých a moravských dějin. Reflexe této složité spleti vztahů by mohla dosti značnou měrou přispět k lepšímu pochopení smyslu dějinného pohybu v době, která patří mezi nejdůležitější mezníky našich národních dějin.

2. Zdeněk Brtnický z Valdštejna, člen direktoria moravských stavů

Úloha brtnického pána v celém kontextu českého a moravského stavovského povstání v letech 1618 – 1620 není zcela dobře popsána a zhodnocena. Bylo by vhodné spojit či propojit dosud rozptýlené a fragmentární zprávy a informace.

Úloha tohoto urozeného pána má přitom velice pozoruhodné souvislosti dané například tím, že na jedné straně Zdeňka Brtnického pojily velice úzké vztahy ke Karlu st. ze Žerotína, umírněnému moravskému pánu, který více méně zachovával loajalitu k habsburskému císařskému dvoru, na druhé straně ho příbuzenské vztahy spojovaly s radikálními

představiteli stavovského povstání Jindřichem Matyášem z Thurnu a Ladislavem Velenem ze Žerotína. Stejně by měly být zhodnoceny jeho vztahy s Adamem ml. z Valdštejna, výrazným exponentem císařské politiky a představitelem české katolické šlechty.

3. Zdeněk Brtnický z Valdštejna, zámožný renesanční šlechtic a hospodář na svých statcích

Pán na Brtnici patřil mezi nejbohatší moravské šlechtice své doby a přirozeně musel mnoho svých životních sil a energie věnovat vedení a správě svých statků.

Úloha hospodáře, majitele výnosných statků a jeho vztahy k poddaným, k obcím a městům, která náležela k jeho panství, a péče o jejich rozvoj v materiální i duchovní oblasti – to vše si rovněž vyžaduje pečlivého prozkoumání archivních materiálů, dokumentů a záznamů nejen z hlediska regionální historie západní Moravy.

4. Zdeněk Brtnický z Valdštejna, vzdělanec, literát, přítel akademií a škol

V tomto směru by mělo být prioritou kritické vydání originálního textu a překladu cestovatelského deníku tohoto šlechtice. Je velkým nedostatkem naší literární historie, že se dosud toto významné dílo něčeho takového nedočkalo.

Zároveň by měla být literárně historicky a kriticky zhodnocena jeho latinská epická básnická tvorba. Kromě toho by jistě bylo možno z archivních materiálů a případně jiných zdrojů rekonstruovat jeho kontakty s předními českými a moravskými vzdělanci doby předbělohorské, což by jistě výrazně přispělo ke zhodnocení jeho místa a významu v kontextu širokého proudu českého a moravského protestantského humanismu.

Za předpokladu dostatečného množství zpráv a informací by bylo záhodno věnovat pozornost jeho vztahu k různým školským a vzdělávacím institucím. Záznamy v jeho cestovatelském deníku svědčí o tom, že to byla jedna z oblastí, kterým se během svých cest věnoval v maximální míře a s velkým zájmem.

Soudíme, že alespoň v těchto čtyřech směrech by měl být význam osobnosti Zdeňka Brtnického z Valdštejna důkladně zkoumán, přičemž přirozeně nejsou vyloučeny další možné směry zkoumání a bádání.

Základní informace o jeho životě a působení, které se v tomto prvním načrtnutém pokusu o jeho celistvý portrét podařilo shromáždit a předložit širší čtenářské osobnosti, svědčí o tom, že si to tato postava úzce spjatá s rozhodujícími kulturně historickými centry Vysočiny (Jihlava, Třebíč, Brtnice, Moravské Budějovice a další) rozhodně zaslouží vysokou míru naší pozornosti.

Z díla Zdeňka Brtnického z Valdštejna

Je přirozené, že ukázka z díla Zdeňka Brtnického z Valdštejna byla vybrána z jeho nejvýznamnějšího literárního díla – z jeho cestovatelského deníku.

Pro tento účel byla použita edice části tohoto deníku pořízená editory J. Polišenským a S. Binkovou v publikaci *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Odeon, Praha 1982. K edici této části textu, jejíž překlad pořídil Josef Polišenský, byly použity následující tituly:

Diarium Zdenkonii Brtnicensis, Baronis a Waldstein, Apoštolská knihovna ve Vatikánu v Římě, Reginae lat., 666.

Odložilík, O.: *Cesty z Čech do Anglie...*, ČMM, Brno 1935, str. 280 – 288.

The Diary of Baron Waldstein. A Traveller in Elizabethan England. Ed. G.W. Groos, Thomas & Hudson, London 1981.

Zčásti bude použit i poznámkový aparát z této edice.

Diarium Zdenkonii Brtnicensis, Baronis a Waldstein

Cesta do Anglie⁶⁵

Čtvrtek 29. června

.....

Canterbury je velice starobylé město, které bylo důležité i v dobách Římanů. Zejména je proslulé svou katedrálou, která je obzvláště velká a nádherná a v níž je uloženo mnoho mramorových nábrobků; pod ní je jiný kostel, kde se konají boboslužby francouzsky a kam se vejde na 2 000 lidí. Kostel je zasvěcen Kristu a je nesmírně dobře nadán statky, neboť jeho biskup má roční příjem 10 000 liber sterlingů, což odpovídá 33 333 korunám.

Pátek 30. června

Brzy ráno jsme si najali koně a po 12 milích od Canterbury jsme dojeli do Sittingbourne. Odtud jsme jeli dál slušnou rychlostí a dokončili jsme třetí – a jenom o trochu – nejkratší část naší cesty (ve skutečnosti asi 10 mil) a dojeli jsme za hodinu do Rochesteru. Z Rochesteru jsme pokračovali do Gravesendu, odkud vyjíždějí čluny, a považovali jsme to za půl cesty.

⁶⁵ Převzaté úryvky se nacházejí v citované edici J. Polišenského a S. Binkové na str. 37 – 44, 46 – 48, 52 – 55 a 56 – 58.

Do Gravesendu jsme dojeli asi v poledne a po lehlém obědě jsme nastoupili na malý člun, který nás dovezl do Londýna (vzdáleného 12 mil) tři hodiny před západem slunce. Pak jsme šli do francouzské hospody zvané U lilie, setkali jsme se s Lescinským⁶⁶ a vůbec jsme nelitovali, že strávíme pár dní ve městě.

Londýn (francouzsky nazývaný „Londres“) je hlavní město Velké Británie, sídlo britské vlády⁶⁷ a úřední sídlo anglických králů⁶⁸. Leží v hrabství Middlesex a je proslulé nejen pro svoji rozlohu, ale také jako město, kde se setkávají různé národy. Dva živly mu uštědřují přírodní vybohy: je umístěno na úrodné půdě, ve které snadno roste všechno, a na úbočích, která se ponenáhlu zvedají po obou stranách Temže. Tato poklidná řeka je střediskem obchodu se vším, co může svět nabídnout – v pravidelných intervalech se zvedá, když stoupají vody oceánu, a po silně používaném průplavu, dost hlubokém a širokém, aby pojal lodi jakkoliv veliké, přináší denně takové množství bohatství z východu i ze západu, že nyní usiluje o druhé místo mezi všemi obchodními středisky křesťanského světa; poskytuje zcela bezpečný – a zároveň krásný – přístav pro námořní dopravu a je ze všech stran přeplněn stožáry a plachtami lodí, že by ho bylo možno připodobnit k hustému lesu.

⁶⁶ Hospoda U lilie (Fleur de Lys) v Mark Lane patřila Francouzi Briardovi. Lescinsky byl dávný známý Valdštejnův, snad člen polského rodu Leszcynských. (Poznámka editorů.)

⁶⁷ Termíny „Velká Británie“ a „britská vláda“ působí anachronicky, neboť Velká Británie vznikla až o jedno století později. Vzhledem k tomu je třeba tento omyl chápat jako editorskou chybu.

⁶⁸ Popis Londýna i ostatních měst je založen na publikaci Williama Camdena *Britannia* z roku 1586. (Poznámka editorů.)

Sobota 1. července

Protože jsme byli unaveni, prožili jsme v Londýně klidný den a strávili jsme čas v živém a zajímavém rozhovoru. (Pozoruhodný byl / na/⁶⁹ pohled na skupinu zlodějů a lupičů, které vedli na šibenici.)

Neděle 2. července

Účastnili jsme se francouzských bohoslužeb. Odpoledne jsme navštívili místo, kde jsme viděli tři velké lvy a dvě lvice, jednoho levharta, jednoho tygra a obrovského dikobraza⁷⁰. (Poznámka, tři ženy jednoho zlatníka.)

Pondělí 3. července

Šli jsme se podívat na anglickou brhu. Divadlo⁷¹ je zařízeno podle starověkého římského vzoru: je postaveno ze dřeva a vybudováno tak, že diváci vidí dobře z kterékoliv části budovy.

Na cestě zpátky jsme šlo přes most; stojí na něm pěkné budovy a na jedné z nich jsou stále ještě vidět hlavy i údy brabat a šlechticů, kteří byli popraveni pro velezradu⁷².

Úterý 4. července

Šli jsme na procházku a vešli jsme do katedrály svatého Pavla, kterou popíše později.

⁶⁹ Předložka /na/ je dána do závorky, neboť její přítomnost je zjevná chyba korektora.

⁷⁰ Zjevně se jednalo o proslulý lvinec u Toweru. (Poznámka editorů.)

Středa 5. července

Šli jsme podél Temže do městečka Westminsteru. Ačkoliv leží víc než míli od města, šli jsme celou cestu kolem domů. Místo se jmenuje podle toho, že je umístěno na západ od města a je proslulé svým opatstvím, soudním dvorem a palácem.

Opatství, jedno z nejlepších v celé Anglii, je velice nádherné a je také velice krásné; je proslulé, protože se v něm koná korunovace anglických králů a tam jsou také pohřbeni. Obsahuje velký počet kaplí a několik přenádherných královských pomníků: pokud jde o tyto, podívej se do zvláštní knížky, která byla vytištěna v Londýně.⁷³

Když jsme vyšli z westminsterského opatství, šli jsme do sousedního paláce, kde se každého čtvrt roku konají pravidelné soudy. Blízko něho je kašna, a když jsou korunováni angličtí králové, teče z ní víno pro chudinu.

Odtud jsme šli do blízkého paláce, královského sídla zvaného White Hall, tj. Bílá síň. Je opravdu majestátní, na jedné straně brání s parkem, který patří k jinému paláci, jenž se jmenuje Svatojanský, a na druhé straně s Temží. Je to místo, které plní obdivem, ne tak pro svoji rozlohu, jako pro nádhernou svých ložnic a obývacích pokojů, které jsou zařízeny s největší nádhrou.

⁷¹ Jednalo o shakespearovské divadlo Globe.

⁷² V té chvíli pana Zdeňka Brtnického pravděpodobně vůbec nenapadlo, že za dvě desetiletí se tentýž pohled naskytne návštěvníku Prahy, půjde-li přes Karlův most. A ještě méně mohl něco tušit o tom, že nebude chybět mnoho a stejný osud by mohl postihnout i jeho vlastní hlavu.

*Nejdříve přijdete do obrovské předsíně, která vede do velké obrazy za-
brady, kde chovají vysokou zvěř a všechny druhy jiných zvířat. Pak
jsme se šli dívat na pokoje, z nichž každý je zařízen a uspořádán s do-
konalým vkusem a elegancí, s různými druhy soch a obrazů, které zvy-
šují jejich krásu.*

*V jedné velice pěkné galerii nebo jídelně je možno vidět: perleťový pod-
stavec na knihy, sluneční hodiny v podobě opice; portréty prince Oranž-
ského, Alžběty, dcery francouzského krále Jindřicha II., která se
provádala za španělského krále Filipa, královny Marie Rakouské
a vládky v Belgii. Mimo to jsou zde: vévoda savojský se svou chotí,
jeho syn Filibert Emanuel, Karel V. a jeho královna, obraz vyprávě-
jící o Scaevolovi před etruským králem Porsennou a Eduard VI. ve
věku dvanácti let ...*

*V téže pokoji je Popis Nového světa na dvou prknech, s mapami
těchž částí Nového světa vedle něj, vytištěný v době krále Jindřicha VII.
Anglického.*

Pátek 7. července

*Navštívili jsme hrad u Temže, kterému se obvykle říká Londýnský
Toner. Je chráněn několika příkopy, obklopen trojnásobnou hradbou
a uvnitř je tolik budov, že vzbuzuje u návštěvníků dojem města. Velké
prostranství před Towerem obsahuje čtyři popraviště a na nich byl velký
počet vévodů, hrabat a jiných popravených pro velezradu.*

⁷³ Pravděpodobně se jednalo o knihu Williama Camdena *Reges etc. West-
monasterii sepulti* vydanou v roce 1600. (Poznámka editorů.)

Zbrojnice v Toweru je zvlášť zajímavá, s pěknou sbírkou děl, kopí, štítů, praků, luků, samostřelů, oštěpů a různých jiných zbraní.

Především nám dole ukázali asi dvacet oblébacích děl na podvozcích a viděli jsme tam také ony železné nástroje, které vystřelují z námořních děl, aby poničili lanové lodě, neboť tato anglická děla jsou obvykle používána v námořních bitvách. Kousek dále bylo 16 beden nebo schránek plných železných kopí s řemdihy na obou stranách a jinde skladiště plné velice dlouhých dřevěných kopí s broty. Byly tam šípky, které se mohou nabít do děl a – naopak – luky, které mohou střilet olovené kulky. Do arkebuz dávají mezi prach a šípky nějakou koženou hmotu v délce lidského prstu, která zapaluje lodě. Dále jsme viděli ostnaté šípky, které zároveň proniknou masem a popálí je smolou, které jsou šípky potřeny, a proto – tak jako turecké šípky – nemohou být vytaženy jinak, než že se tělo rozřezá.

Dole nám ukázali hmoždířové bomby plné střelného prachu a viděli jsme také dělo, které vypálí sedmkrát po jediném nabití: má sedm otvorů, ze kterých jsou střely vypáleny, a sedm dole, kde se zapaluje prach. Všímlí jsme si jiného děla, totiž druhu se třemi hlavními, z nichž každá je tak veliká jako vejce nebo sevřená pěst.

Pak jsme navštívili jinou zbrojnici plnou oštěpů, ozdobených hedvábí a zlatem, které patří královské gardě. Zhlédli jsme zbraně, které mohou být používány jako pušky nebo kladiva, a jednu, která je zároveň střelná zbraň s třemi hlavními, kopí a dlouhá procházková hůl. Dále zde byly štíty, ze kterých se mohly střilet kulky, a kopí, kterými bylo možno způsobit střelnou nebo bodnou ránu. Pak jsme přišli do pokoje, který obsahoval nějaké železné brnění, skoro pokryté rzí; nejpozoruhodnější byly kyrusy obrovských rozměrů.

Pak jsme vystoupili naboru do věže pokryté otevřenou střechou – postavenou, jak říkají, Juliem Caesarem – tam bylo 16 děl, která jsou namířena na město. Odtud nám ukázali místo, nevýznamnou, ale prostornou vížku, kde byla vězněna královna Alžběta: pouze dvakrát jí dovolili, aby sešla do zabradý, která je vedle. Zajímavá je také cela, v níž hrabě z Northumberlandu spáchal sebevraždu. Nadto jsme viděli hraběte Desmonda z Irska, který byl vězněn po 19 let, a to proto, že jako chlapec řekl, že pomstí otcovu smrt. Ale brzy poté, když jsme přistáli v Anglii, jsme slyšeli, že unikl.

Pak jsme viděli starobylou jídelnu, stárím se takřka rozpadávající, tu také připisují Juliu Caesarovi; nadto jsme viděli šedesát čalounů, bohatě a nádherně zdobených zlatými nitěmi. Zvláště působivá byla jedna nesmírně bohatá záclona, posítá obrovskými perlami; a byla tam ještě jedna velická záclona za zlatoblavu. Večer, když už skoro všichni byli v posteli, přijeli Windischgraetzové⁷⁴ a Stadler.

Pondělí 10. července

.....

Když jsme odjeli z tohoto paláce, jeli jsme dalších devět mil přes velký počet vesnic, až jsme dojeli do Ware, města v Essenu, kde jsme se zastavili na lehké jídlo. Odtud jsme vyrazili asi ve tři hodiny a ujeli jsme v plné jízdě 24 mil a konečně dojeli do města Cantabria, obecně zvaného Cambridge, zrovna když se začalo stmívat.

⁷⁴ Bratři Windischgraetzové pocházeli z protestantské linie rodu a studovali spolu se Zdeňkem v roce 1597 ve Štrasburku. (Poznámka editorů.)

Cambridge je proslavená svou univerzitou a kolejemi spíše než velikostí svých budov. Je to jedna ze dvou univerzit Anglie – něco jako jedno ze dvou očí – a je široko daleko známá jako zásobárna bobosloveckého učení a humanitních studií. Má šestnáct velice krásných kolejí (z nichž každá má svoji knihovnu, jídelnu a obytné místnosti); jsou to skutečné stánky Múzy, žije tam velký počet učených mužů a znalost umění a jazyků zde opravdu tak velice kvete, že koleje jsou po právu považovány za opravdová žřídla vědění, náboženství a svobodné výchovy, která jemně zavodňují zabradý církev a státu svými zdraví přinášejícími proudy.

Nejvyšší postavení v celé univerzitě má hrabě z Essenu, a ten je zastupován místokancléřem, který je volen každoročně...

Měli jsme velké štěstí, že jsme přišli zrovna v době, kdy se slaví každoroční promoce (kterým říkájí commencement). Různých hodností je velký počet: nejprve jsou promováni menší sofisté, pak větší sofisté; pak přijdou na řadu bakaláři, kteří po sedmi letech mohou dosáhnout hodnosti mistra. (Této hodnosti si váží natolik, že ji považují za čest i pro nejvyšší šlechtice: mají dokonce mistry na místě šlechty a nepojmou do svých kongregací nikoho, kdo nemá tuto hodnost.)

Když kandidáti teologie dokončili 7 let od získání mistrovské hodnosti, dosáhnou doktorátu. Promotorovi se říká „otec“, kandidát je jeho „syn“. Pro promoci jsou určeny dva dny: ráno prvního dne každý z profesorů přednáší vybranému posluchačstvu na nějaké skvělé a pečlivě připravené téma. Odpoledne je určeno disputacím a deklamacím kandidátům.

Neviděli jsme, co se stalo prvního dne této výroční ceremonie, protože jsme přijeli až po západu slunce, ale dověděli jsme se nicméně, že došlo

ke neshýchanému rozkolu mezi profesory, z nichž jeden horkokrevně tvrdil, že až do Kristova nanebevstoupení patriarchové nebyli v nebi, ale někde jinde; a následujícího dne jiný moderátor to v dlouhé řeči veřejně odmítl.

Úterý 11. července

Ráno jsme šli do koleje Peterhouse a představili jsme se místokancléři Robertu Sloameovi, který nás velice laskavě přijal; pak nás vzali tam, kde se udělely doktorské hodnosti. Peterhouse je nejstarší z kolejí ...

Během dopoledne jsme viděli, jak 4 doktoři teologie dostávají hodnosti. Přišli do shromáždění, oděni do sametových plášťů lemovaných bílou kožesínou, a promotor – nebo „otec“ – je nejdříve požádal, aby postoupili ke křeslu, které představuje povolení (licenci) učit. Potom na hlavu každého z nich vložil plochou čepici, černou se čtyřmi rohy, která je symbolem teologické pravdy, konečně je objal a políbil, což tajemná mír, vzájemnou lásku a jednotu myslí, a dal jim třetí dar: prsteny, které označují vážnost jejich ustanovení.

Když toto skončilo, začaly disputace. Velice chytrý mladý muž – jeden z těch, kteří toho dne dosáhli mistrovské hodnosti – vzal si za úkol odpovédět na propozice. Začal skvělou krátkou řečí, v níž nejdříve vysvětlil teologické problémy, o které jde (šlo o dva z nich: přítomnost Kristova ve svátosti a ospravedlnění vírou) a potom dokazoval, že hlavní námítky protivníků jsou neplatné. Svůj vlastní názor pak posluchačům přednesl ve verších. Když skončil, nejdřív promotor čili „otec“ a pak nově jmenovaní doktoři přednesli argumenty pro druhou stranu, a jestliže pře-

stoupili hranice diskuse nebo mluvili o nepodstatných věcech, pak moderátor uplatnil svou autoritu a přivedl je zpět k vlastní záležitosti s varováním, aby neužívali rétorických zbraní a nemlátili prázdnou slámu.

To trvalo od deseti hodin až do jedné, kdy moderátor začal shrnovat hlavní argumenty a zakončovat debatu tím, že podporoval správné mínění řadou případných citátů. Pak, zrovna když – jak se zdálo – chtěl celou věc zakončit, vrátil se k hlavním bodům veřejší disputace a velice ostře zaútočil na svého kolegu (toho, který udílel hodnosti novým doktorům). Zlebčoval jeho teorii týkající se patriarchů, kritizoval jeho argumenty a pak přednášel svůj vlastní názor s takovým důrazem, že ten druhý zcela zrudl urážkou a byl by snad promluvil na svoji obhajobu, kdyby to byl čas dovolil.

Když byla celá ceremonie u konce, následovali jsme místokancléře do koleje Peterhouse, kde byla připravena hostina: dokonce i dámy byly mezi pozvanými. (Členové kolejí obvykle hodují při oslavách, když někdo z nich dosáhne nějaké hodnosti, a protože je tolik kandidátů, skoro každá kolej pořádá hostinu.) Byli jsme krásně uvítáni (to je u Angličanů obvyklé, když jde o cizince) a velice zdvořile se s námi bavili, pak jsme se vrátili do našich herberků.

.....

Čtvrtek 13. července

.....

Oxford má nejslavnější univerzitu v Anglii, útulek a pevnost Múz. Je to ze všech hledisek ušlechtilé a významné město, ať už máte na mysli

krásu jeho soukromých budov, nebo zdravost a půvab jeho polohy. Zalesněné pahorky tvoří zábranu kolem jeho rovné planiny a chrání ji na jedné straně před jižním větrem, přinášejícím mor, a na druhé straně před bouřlivým západem, ale ponechávají ji otevřenou východním větrům, které přinášejí pěkné počasí, a severu, který odbání nakažlivé nemoci.

Richard I., král anglický, se zde narodil. Robert d'Oily, normanský šlechtic, dostal statky v tomto kraji jako odměnu za své vojenské služby a postavil vznosný brad v západní části města; věří se také, že postavil nové opevnění kolem samého města, ale to nyní ve svém boji s časem podléhá zkáze. I v oněch dnech existovala velmi starobylá akademie, kterou dávno předtím římscí papežové nadali titulem univerzity, v době, kdy uznali za hodné toho jména jenom Paříž a Padovu. Je zde 16 kolejí a 8 hal

Neděle 16. července

Místokancléř univerzity (kancléřem je lord admirality Anglie) nás přišel osobně navštívit v našem berberku v průvodu vedeném 5 pedebý, když si přečetl doporučující list, který nám dal cambridgeský místokancléř. Když nás pozdravil, zeptal se nás ihned (protože jsme mysleli, že odjedeme druhý den), zda musíme odejet tak brzy a zda bychom předtím nechtěli zhlédnout něco z činnosti univerzity. A nadto výroční prezence a sbromážďení se měla konat příštího týdne. Prohovořili jsme to ze všech stran a nakonec jsme se rozhodli, že zůstaneme aspoň nějakou dobu, takže téhož večera jsme poslali mistra Linyarda, krejčího, s koňmi do Londýna.

Pondělí 17. července

Poobědvali jsme v koleji Christ Church jako hosté jednoho z kandidáta doktorátu, který nás pozdravil jako „nejvznešenější krále“. Byli jsme tam nádherně pobožtění, nejenom drahým jídlem, ale také s nesmírnou zdvořilostí vlastní Angličanům nás pozvali, abychom vedli procesí.

Úterý 18. července

Navštívil jsem kolej Magdaleninu, známou pro svoji dlouhou a krásnou alej a pro svoje neobyčejně rozsáhlé pozemky (budova stojí 80 yardů od bran.) pak jsme šli do koleje Branzén Nose (bronzový nos): tento nos, umístěný na vratech koleje, dává koleji její jméno. Odtud jsme šli do Bohoslovecké školy (Divinity School), která je velice pěkná; je v ní vysoké profesorské křeslo vyrobené z kamene.

Tamtéž je také velice krásná knihovna, jejíž strop je vyzdoben erby a hesly. Je zde vyložen také znak univerzity: 3 koruny, kniha se dvěma pečetěmi a nápis „Dominus illuminatio mea.“⁷⁵ Má po obou stranách stejné knižní regály a dvě studovny. Byla vybudována jedním soukromníkem, oxfordským měšťanem Thomasem Bodleyem; na vlastní náklad zaměstnává lidi v různých částech Evropy a ti shromažďují knihy pro zdejší knihovnu.

Protože jsme se nyní rozhodli, že počkáme na den oxfordských shromáždění, přestěhovali jsme se do jiného bytu, soukromého hostince, který vede dobrý muž jménem Sherburn, a zůstali jsme tam, žijíce z vlastních zásob, po větší část týdne.

⁷⁵ „Pán je mé osvětlení.“

.....

Pátek 21. července

Šli jsme do koleje Svatodušní (All Souls), kde je sbírka rukopisů s poznámkami, a pak do Královniny koleje (Queen's College), která vlastní pohár zhotovený z rohu a zdobený kruhy z pozlaceného stříbra. Potom do Koleje sv. Trojice (Trinity College), kde mají alabastrový náhrobní kámen rytíře Thomase Popea, zakladatele této koleje, zároveň s náhrobkem jeho ženy. Navštívili jsme také Mertonovu kolej, v jejíž knihovně jsou dvě oddělení: jedno pouze pro rukopisy, druhé pro tištěné knihy. Mají knihu, která obsahuje jména všech členů koleje se jmény králů, za jejichž vlády žili. Zvláště zajímavé je to, co bylo zapsáno o Johnu Scotovi a o Wycliffovi. A za vlády Eduarda III. žil tu slavný filosof a významný teolog John Wycliffe, rektor v Longleborough; moudrý a rozvážný jako obhájce čisté pravdy Písma, byl vynikající síly mysli proti pokrytectví a slepotě svého vlastního věku. Byl autorem nesmírného a téměř nespočetného množství filosofických a teologických děl.

Sobota 22. července

Zabájení oxfordských sbromáždění. Během dopoledne byly předneseny některé výtečné výklady od různých profesorů: my sami jsme se účastnili teologické přednášky, kterou pronesl nesmírně učený muž jménem Holland. Odpoledne se konaly teologické disputace. Bylo mezi nimi několik skutečně dobrých výkladů na téma procesí (De Peregrinatione).

Windischgraetzové se k nám připojili a večer jsme si najali loďku a těšili se budbou.

Neděle 23. července

Poobědvali jsme v Magdalenině koleji. Po projížďce na loďce po řece jsme strávili večer s Windischgraetzovými.

Pondělí 24. července

Další den shromáždění, také vlastní udílení hodností, nejdříve mistrovských a pak doktorských. Večer jsme se dostavili do koleje Christ Church k doktorské večeři, na kterou jsme byli pozváni.

Brzy po půlnoci a za svitu měsíce (jízda ve dne byla zcela nemožná, protože počasí bylo nesnesitelně horké) jsme opustili s Windischgraetzem Oxford.

Použitá literatura:

- 1) *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století.*, eds. J. Polišenský, S. Binková, Odeon, Praha 1982.
- 2) *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, sv. 5, Academia, Praha 1982.
- 3) Marek, F.: William Shakespeare a jihlavská divadelní tradice: O prvním Čechu, který viděl divadlo Globe, in: *František Marek (Studie, texty, básně)*, ed. M. Hemelík, ed. řada IGLAVIA DOCTA, sv. 5, VŠPJ Jihlava 2013.
- 4) Polišenský, J.: Život a smrt Zdeňka Brtnického z Valdštejna – přítele škol a umění, in: *Studia Comeniana et historica*, XII, 24(1982), str. 37 – 44.
- 5) *Dějiny Brtnice a připojených obcí*, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně ve spolupráci s MNV v Brtnici, Brno 1988.
- 6) Kubeš, J.: *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620-1750)*., Pelhřimov 2013.
- 7) Balcárek, P.: *Ve víru třicetileté války (Politikové, kondotiéři, rebelové a mučedníci v zemích Koruny české)*, Veduta, České Budějovice 2011
- 8) Marek, F.: Humanistická škola v Jihlavě, in: *De vita scholastica aneb O životě ve školách*, ed. M. Hemelík, VŠPJ, Jihlava 2011.

- 9) *Deník rudolfínského dvorana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1603*, ed. P. Mat'á, M. Koldinská, Argo, Praha 1997.
- 10) Komorová, K.: Vzácný konvolút z fondu Slovenskej národnej knižnice, in: *Knižnica*, roč.10 (2009), č. 6.
- 11) Zdeněk Brtnický z Valdštejna – český politik., in: Bílý, J., Tausch, J., Jaroš, Z.: *Zastavení v proudu času (Osobnosti, jež se zrodily nebo pracovaly v regionu jihlavského okresu.)*, příloha listu *Jiskra*, květen – srpen 1984.
- 12) Hoffmann, F.: *Listy a obrazy z minulosti Jihlavy od počátků do roku 1848.*, EKON, Jihlava 1999

Martin Hemelík

Zdeněk Brtnický z Valdštejna

(Portrét renesančního šlechtice a vzdělance)

Ediční řada IGLAVIA DOCTA, svazek VI.

Vydala Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2014

Vydání první

Grafická úprava: akad. malíř V. Netolička (první kresebný návrh obálky)

Sazba a tisk: J. Svoboda, AMAPRINT-Kerndl s.r.o., Třebíč
Náklad 250 výtisků

ISBN 978-80-87035-93-1